

Järrestads kyrka

Lunds stift

Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning

Kerstin Börjesson 2018-08-01

Omslagsbild: Flygbild över Järrestad 2015. Fotograf: Pär-Martin Hedberg, HioPhoto.
Bildrättigheter: Lunds stift.

Järrestads kyrka.

Järrestads kyrka

Simrishamns pastorat, Vemmenhögs, Ljunits, Herrestads, Färs och Österlens kontrakt, Lunds stift, Järrestads socken, fastighet Järrestad 99:1, Simrishamns kommun, Skåne län och landskap

Beskrivning och historik

Kyrkomiljö

Järrestad ligger i sydöstra Skåne, norr om Tommarpsån och några kilometer in från kusten vid Simrishamn. Trakten kring Tommarpsåns nedre flöde är mycket rik på fornlämningar. Särskilt utmärkande i Järrestad socken är ett stort hållristningsområde med över 500 ristningar vilket brukats i någon form av kult eller riter under bronsåldern. Mest känd bland ristningarna är den så kallade "dansaren". Kring yngre järnålder framstår Järrestad som en centralbygd i området. Vid arkeologiska undersökningar söder om den nuvarande byn har lämningarna efter en storgård påträffats vilken kan dateras till perioden yngre järnålder. Ortnamnet Järrestad skrevs 1322 "Iarlestatha" och kommer av förleden Jarl och efterleden plats. Namnet kan peka på att en huvudgård för en av kungens män har funnits i Järrestad. Att Järrestad också har gett namn åt häradet förstärker bilden av Järrestad som centralort under yngre järnålder/tidig medeltid då häradsindelningen tros ha skett.

Storgården kan vara en föregångare till Järrestads by som till en början kan ha bestått av tre större gårdar. Senare delades byn upp i mindre gårdsenheter, kanske redan under tidig medeltid. Vid 1100-talet byggdes den nuvarande kyrkan, helgad åt Sankt Johannes, mitt i byn. Ingen tydlig koppling till en storgård verkar finnas vid denna tid. Vid 1100-talets mitt donerades Järrestads kyrka till Tommarps klostrets uppbyggnad och underhåll av dåvarande ärkebiskop Eskil. Under den katolska tiden var Järrestads kyrka annex till Tommarps kloster och det kyrkliga ägandet dominerade i byn. Efter reformationen övergick merparten av gårdarna i kronans ägo till krono-skattehemman.

Vid tiden för enskiftet kring 1801 fanns 26 gårdar och gatehus i byn, men varken präst- eller klockaregård. Gårdarna låg samlade i en ring kring kyrkan som låg på en liten kulle, öster om en stor damm. Idag är bebyggelsen mer utspridd, framförallt har ny bebyggelse vuxit fram söder om kyrkan, längs den gamla landsvägen, ”Rikstolvan”, till Simrishamn. Kyrkan har dock kvar ett centralt läge i byn omgiven av gårdar och villor. Dammen väster om kyrkan är numera utdikad men en naturlig sänka markerar dess läge. Norr om kyrkan och kyrkogården ligger byns gamla småskola som numera utgör församlingshem. I vägkorsningen mellan Rikstolvan och bygatan ligger en skola från 1927, en äldre skola och lärarbostad.

Kyrkobyggnad

Kyrkans äldsta delar bestående av ett långhus och kor med absid uppfördes på 1100-talet. Murverket bestod av kalksten lagd i jämna skift med detaljer av finhuggen kalksten. Murarna var relativt höga i förhållande till kyrkans storlek. Koret var tunnvalvt och absiden täcktes av ett hjälmvalv. Mellan kor och långhus fanns en rundbågig triumfbåge med skråkantade vederlag. Ingångar till kyrkan var genom långhusets nord- och sydportaler. Enligt C. G. Brunius som besökte kyrkan vid 1800-talets första hälft var portalerna utförda med tre stora rätvinkliga hörnsprång och halvrunda betäckningar samt där inom ett vanligt dörrfält. Endast delar av portalomfattningarna är numera synliga i fasaden. En ingång för prästerna har funnits i korets södra sida. Under medeltiden tillkom kyrkans västtorn. Detta kan möjligen ha skett före valvslagningen då valven anpassats till en öppning i muren mellan tornets andra våning och långhusvinden. På 1400-talet tillkom långhusets spetsbågiga kryssvalv av tegel. Någon gång under medeltiden byggdes också ett vapenhus utanför kyrkans sydportal. Samtidigt bör nordportalen ha satts igen.

Järrestads kyrka från norr.

Enligt en kyrkobeskrivning från 1830 var ingång till tornet vid denna tid i tornets västra sida. Förbindelse mellan tornets bottenvåning och kyrkorummet saknades. Tornets bottenvåning användes som materialbod och därifrån ledde först en smal stentrappa och sedan en trappa av trä till tornets övre plan. Under en restaurering 1832 reparerades taken över kyrkan och tornet. Yttertaken var vid denna tid täckta med tegel. Tornets konstruktion förstärktes också med sex stöttor som fästes på ömse sidor om klockvåningens klockor. Invändigt fanns fuktskador som åtgärdades varefter interiören kalkavfärgades.

Omkring 1869-70 byggdes en orgelläktare för en ny orgel tillverkad av Sven Fogelberg. Orgelfasaden ritades möjligen av arkitekt Helgo Zettervall. På 1880-talet genomgick kyrkan en omfattande renovering. Vapenhuset revs och en ny ingång togs upp i tornets västra sida. Sydportalen murades igen och nya större fönster togs upp i långhuset och korets fasader. En prästingång togs upp i absiden och korportalen murades igen. Tornets strävpelare byggdes också om. Yttertaken lades om med järnplåt och förstärkningar gjordes på kyrkans takstolar. Fasaderna kan ha avfärgats i en färgad kulör med vita fönster och dörrumfattningar vid samma tillfälle. Invändigt tillkom ny dopfont, korskrank och underrede till predikstolen samt ny klockstol i tornet. Sannolikt breddades också kyrkans triumfbåge vid detta tillfälle och triumfbågsmurens övre del byggdes om. Möjligen orsakade ombyggnaden skador på korets romanska tunnvalv vilket någon gång efter 1860-talet har ersatts med ett kryssvalv.

År 1929 ersattes de befintliga fönsterbågarna med nya fönster av smidesjärn. En inre renovering utfördes 1936 då de blått limfärgade väggarna och valven i kyrkan vitmålades. År 1948 installerades elektrisk belysning och värme i kyrkan och 1952 utvidgades orgelläktaren österut. Nästa större renovering skedde 1957. Träinredningen som var träådrad målades i grå toner med detaljer i rosa. Nästa yttre renovering genomfördes 1983 efter arbetshandlingar av Barup & Edström Arkitektkontor AB. I samband med putsrenoveringen genomförde arkeolog Mats Anglert en murverksundersökning av kyrkans tre ursprungliga portaler. Invändig renovering utfördes 1988-89 efter handlingar av byggingenjör Bengt Persson och Anita Persson. Vid detta tillfälle installerades innerfönster och i tornets bottenvåning byggdes utrymmen för toalett, städ förråd och textilskåp. Trappan till orgelläktaren breddades och förlängdes. Övre delen av absidens mur målades i en himmelsblå kulör och övriga väggar och valv avfärgades i antikvit färgton. Kyrkans plåttak lades om 1993 och ett par år senare putsades och målades fasaderna om. Arkitekt vid dessa åtgärder var Hans Ponnert.

Exteriör

Kyrkan består av de romanska byggnadsdelarna; långhus, kor och absid samt det sekundärt tillkomna, medeltida, västtornet. Samtliga fasader är spritputsade och vitmålade med slätputsade omfattningar kring portaler och fönster. De äldsta delarna av kyrkan har ett murverk av kalkstensblock lagda i jämna skift. Längst ned på långhus, kor och absid finns en hög, skråkantad, kalkstenssockel vilken är putsad och gråmålade. En tresprångig takgesims av tegel är ett senare tillägg liksom långhusets och korets trappstegsmurade gavelrösten.

Tornets murverk är av gråsten i ojämn skiftesläggning med trappstegsgavlar av tegel. Tornets östra mur rider på långhusgaveln dvs. den är uppbyggd på den romanska långhusgaveln. Tornet saknar sockel medan takgesimsen har samma utseende som på kyrkans övriga delar. Gavelröstena är rikt blinderade med runda och rektangulära nischer. De rektangulära nischerna är utförda med en avtrappning i ovankant. På de översta torninnarna sitter drakformade vindflöjlar med årtal 1845. Tornets västra mursida är förstärkt med strävpelare, en i varje hörn. Den södra är kraftig och avtrappad i fyra steg upp till klockvåningens bjälklag. Den norra är smalare och något lägre samt utförd utan avtrappning. Norra strävpelaren är byggd i liv med tornets norra mur vilket ger tornet ett konformat utseende sett från norr. Flera ankarjärn och murband syns i tornets fasader.

Nuvarande ingång till kyrkan är genom västportalen från 1880. Portalen har en rundbågsformad omfattning utförd med fem mursprång. I tympanonfältet över den rektangulära ingångsöppningen finns en rund murnisch med ett svartmålat

konsekrationskors i relief. Porten består av en blåmålad, paneltäckt pardörr med dekorativa goticerande gångjärnsbeslag. Utöver västportalen har kyrkan ytterligare en ingång, prästingången till sakristian i absiden. Ingången består av en smal rundbågsformad omfattning med ett mursprång kring en rektangulär dörr och ett rundbågigt överljusfönster. Ytterdörren är en modern blåmålad trädörr. De ursprungliga portalöppningarna i långhusets norra och södra sida samt korets sydportal är igensatta. Av den medeltida korportalen finns inget synligt idag. Enligt murverksundersökningar som gjordes 1983 har korportalen varit relativt liten (170 x 80 cm) med omfattning av väl huggna kalkstenskvadrar. Syd- och nordportalernas övre del upptas numera av 1800-talets rundbågiga fönsteröppningar och det är oklart om portalernas valvbågar är bevarade i fönstervalven. Enligt en murverksundersökning är sydportalens inre omfattning endast delvis bevarad medan nordportalens valvöppning kan vara bevarad i en fönsteröppning på samma plats. Vid läget för sydportalen syns numera endast två utskjutande pilastrar med ett skråkantsavslut upptill. Nordportalen har samma utseende men med en markerad bas i pilastrarnas underkant och med ett profilerat kapital ett stycke under det skråkantade pilasteravslutet. Kapitalen bör ha utgjort vederlag till öppningens tresprångiga båge såsom den är beskriven av Brunius. Den högre pilastern kan möjligen ha haft ett liknande utseende som i portalomfattningen till Simris kyrka, med trappstegsavslut.

Kyrkans fönsteröppningar till koret och långhuset är rundbågsformade med omfattningar av tre mursprång och solbänkar av betongskivor. Korets fönsteröppningar är något mindre än långhusets. Absidens fönster är ännu mindre och med ensprångig muromfattning. Fönsterbågarna är av svartmålat järn med horisontell och vertikal spröjsning och diagonallagda blyinfattade rutor. Till tornet finns två små ljusöppningar till andra våningen, i södra och norra muren. Öppningarna är sannolikt ursprungliga. Den södra är numera igensatt utifrån och inte synlig i fasaden. Klockvåningen har tre rundbågiga ljudöppningar, mot söder, väster och norr. Öppningarna är utförda med ett mursprång och har invändiga blåmålade ljudluckor. Mot öster finns en mindre, rektangulär, ljusöppning med invändig lucka.

Kyrkans samtliga delar täcks av sadeltak av gråmålad plåt med stående vertikala falsar och förskjutna horisontalfalsar. Avvattningen från takfallen sker genom fotrännor och stuprör av målad plåt.

Interiör

Västportalen leder in till tornets bottenvåning som är traditionellt inredd med ett litet vindfång innanför huvudentrén och förhall/vapenhus under en läktarvåning.

Koret sett från långhuset. I långhusets ena hörn står ett epitafium till minne av Magnus Wollin och hans hustru Maria Mörck.

Vapenhuset är avskilt från kyrkorummet genom en vitmålad trävägg. Mellan vindfånget och vapenhuset samt till kyrkorummet finns spegeldörrar målade i pärlgrå nyans med glasade fyllningar upptill. Vid vapenhusets norra sida finns inbyggnader för WC, förvaring och trappuppgång till läktaren. I sydvästra hörnet finns också en inbyggnad för kyrkans elcentral. Inbyggnaderna är liksom väggen mot öster och innertaket klädda med vitmålad träpanel. Golvet består av en heltäckningsmatta på betonggol. Vapenhuset har i övrigt en enkel inredning med hängare och bokbord. En gravsten från 1785 sitter uppsatt mot södra väggen. Gravstenen har rektangulär form och har ett hugget motiv i hög relief föreställande en pojke med timglas och en blomkalk. Pojken är klädd i Gustaf III:s nationella dräkt. Gravhällen låg tidigare på kyrkogården och tillhörde ynglingen och mönsterskrivaren David Lenanders 9-årige son. Motivet är enligt kyrkohistorikern Curt Wallin typiskt för stenhuggare Appelgren i Tommarp.

Läktarvåningen för orgeln sträcker sig från tornets andra våningsplan ut i långhuset med en utskjutande halvrundel i mitten och indragna, raka sidor. Läktarens främre del bärs upp av ett par smäckra gjutjärnskolonner. Läktarbarriären är utförd med en spetsbågearkad i nygotik och kolonnetterna har skurna kapitäl. Under läktaren är långhuset traditionellt möblerat med bänkkvarter vid sidorna av en mittgång. Bänkarna sträcker sig ända fram till långhusets östra sida. Golvet i mittgången är av gjuten cement och i bänkarna ligger ett fernissat brädgolv.

Långhuset sett mot orgelläktaren.

Långhuset täcks av två höga kryssvalv uppmurade från tresprångiga pilastrar. Valven kan ha hög ålder då de är murade med medeltida storstenstegel i halvtensvalv. De är dock hårt renoverade vilket ger ett sentida uttryck. Pilastrarnas kragband sitter mycket högt och är utförda med en vulst nederst, en snedfas och ett utkragande skift överst. Valvbågarna har spetsbågig form och är slagna med följdskift. Ribborna har firsidig genomskärning, nedåt något avsmalnande. Både väggar och valv är putsade och vitkalkade utan dekormålning. Långhusets stora fönsteröppningar sitter högt och har vida skrånande smygar.

I långhusets nordöstra hörn finns ett stort epitafium uppsatt till minnet av handelsmannen Magnus Wollin (1698- 1770) och hans maka Maria Mörck (1697-1771). Epitafiet är från 1771 utfört av huggen kalksten målat i grått, svart och förgyllning. I ena kanten finns inhugget AK Berg Fecit vilket står för stenmästare A. Kullberg. Epitafiet är ett skickligt arbete utfört i rokokostil i en tredelad uppbyggnad med en hög sockel nederst, ett högt uppåt insvängd mittparti och ett rikt dekorerat krönparti. Både på basen och mittpartiet finns svarta inskriftstavlor med förgylld inskription och inramning. Intill nederkanten av mittpartiet syns små två lurblåsande puttis sittandes på moln utförda i friskulptur. Två puttis vilar också intill krönpartiet utfört som en strålsol kring en triangel. Under inskriptionen i mitten finns en döska och upptill på inskriftstavlan förgyllda blomsterkvistar och festonger huggna i relief.

Den ursprungliga romanska muröppningen i triumfbågsmuren, triumfbågen, mellan kor och långhus finns inte bevarad. Den nuvarande triumfbågen är vid och har svagt spetsbågig form. Triumfbågen var ännu kvar vid 1800-talets början varför ombyggnaden sannolikt skedde 1880. Samtidigt kan även ett tunnvalv över koret ha raserats och ersatts av det nuvarande kryssvalvet. Vid triumfbågens norra sida står predikstolen med trappuppgång från koret. Över predikstolen hänger en baldakin utförd i renässansstil, i liket med predikstolen. Dopfunten som står i koret är av trä och flyttbar.

Koret är beläget ett steg över långhuset och har sannolikt gjutet golv i likhet med långhusets mittgång. Golvet täcks av en heltäckningsmatta. Korets väggar och valv är putsade och målade som i långhuset. Korvalvet är däremot inte uppmurat från pilastrar som i långhuset utan utgår direkt från muren. Valvribborna har en spetsig, tresidig form. Altaret med altaruppsatsen och altarringen är utförda i det sena 1800-talets stildräkt och står i korets östra del. Snickerierna är målade i vitt, beige, ljus rött och grönt. Altarringen sträcker sig från östra kormuren och i en rund båge in i koret. Golvet innanför altarringen är av trä och upphöjt ett steg över koret.

Tribunbågen, valvöppningen till absiden, har en hög spetsbågig form. Liksom triumfbågen är tribunbågen sannolikt vidgad under 1800-talet. På ömse sidor om altaret med altaruppsatsen finns en skärmvägg av trä mot sakristian inne i absiden. Skärmväggen är vinklad på båda sidor in mot sakristian och bildar tillsammans med altaruppsatsen och altaret en tresidig fond. Skärmväggarna är utförda med spegelfyllningar målade i samma färger som altaruppställningen samt ett band med fyrpassdekor upptill och tandstnittslistverk. På skrankets ovansida sitter ljushållare i mässing. Ett par dörrar vid sidan om altaret leder in till sakstian. Sakristian är ett mycket litet utrymme inrett med vitmålade skåp på korskrankets baksida. Golvet har samma utseende som i altarrundeln och taket består av ett hjälmvalv målat i himmelsblå färg.

Tornet har tre övre våningsplan. Andra våningen nås genom trappan från förhallen/vapenhuset i tornets bottenvåning. På andra våningen står orgelhuset och en äldre klockringningsanordning. Längs västra sidan finns en trappinbyggnad med en brant trätrappa upp till tornets övre våningar. Från andra våningsplan nås också läktardelen över långhuset. Orgelfasaden står i tornbågen, en hög spetsbågig valvöppning vars övre del är öppen mellan torn och långhus. Dess nedre del består av innerväggen med dörröppning mellan förhall och långhus.

Tornets tredje våning är ett oinrett vindsutrymme med oputsade gråstensmurar och ett enkelt brädgolv lagt över träbjälklaget mellan andra och tredje våningen.

Utrymmet används för förvaring av äldre inventarier. I öster leder en rektangulär muröppning in till kyrkvinden. Öppningen är till synes ursprunglig i murverket vilket dock kan vara ommurat vid tillkomsten av tornet. Längs norrmuren löper en enkel trätrappa upp till klockvåningen. I norra muren finns en liten, ursprunglig fönsteröppning. En motsvarande öppning i södra muren är igensatt utifrån medan murnischen är öppen invändigt. Murverket i tornets andra våningsplan består av stora grovt tuktade eller obearbetade fältstenar. Mot långhusgavel finns dock inslag av tegel och en utskjutande murhylla av tegel vilken Brunius på 1800-talet tolkade som resterna av en äldre, nedriven tillbyggnad till långhuset. Tornets översta våning består av klockvåningen och är öppen upp till taknocken. Golvet består av plankor lagda över bjälklaget. Kyrkans två klockor är upphängda i en kraftig klockstol av furuvirke. Taklaget över tornet består av ek eller fur av okänd ålder.

Vindarna över långhus, kor och absid är endast tillgängliga genom valvkappornas ovensidor. Långhusets västra gavelmur är oputsad mot långhusvinden. Rester av medeltida puts finns bevarad på långhusets norra och södra innermurar. Långhusets triumfbågmur är upptill ommurad med tegel medan den nedre delen består av gråsten. Taklag över långhuset består av välbevarade, senmedeltida kryssförsträvade takstolar av ek. En hel del virke förefaller återanvänt med hål efter äldre sammanfogningar. I ovankant på långhusets sidomurar syns också hål efter ett äldre träbjälklag/taklag. Enstaka bjälkar med kvarsittande spikar på undersidan kan tillhöra ett äldre vindsbjälklag med ett innertak av trä på undersidan.

En rundbågig öppning i långhusets östra gavel leder in till korvinden. Även gavelmuren mellan koret och absiden är ommurad upptill med rött tegel. Ingången till absidvinden består av en rundbågig öppning. Taklaget över kor och absid är av fur och sannolikt från 1889.

Inredning och inventarier

Altare

Altaret är av trä och målat i beige och ljusbeige. Sidorna är utförda av en ramverkskonstruktion med spegelfyllningar samt en profilerad sockel och list upptill. Den mittersta fyllningen på framsidan har en dekor av ett grekiskt kors i guld, grönt och rött. Altaret tillverkades sannolikt i samband med 1880-talets ombyggnad av kyrkan.

Altaruppsats

Altaruppsatsen består av en tavla målad i olja på duk 1849 av J G Sandberg. Tavlan föreställer Kristus på Oljeberget. Målningen är infattad i en förgylld rundbågsformad ram som står på altaret. Upptill på ramen finns två bevingade puttis.

Altarring

Altarringen består av ett bågformat räcke som löper från tribunbågens sidor med en öppningsbar del i norr. Räcket är uppbyggt av smala svarvade balusterdockor mellan en överliggare och bottenstycke av trä och ett beige tygklätt knäfall. Altarringens trädelar är målade i vitt med detaljer i grönt, rött och guld. Altarringen tillverkades sannolikt i samband med 1880-talets ombyggnad av kyrkan. Innanför altarringen täcks golvet av en matta av flossa från tidigt 1900-tal.

Predikstol

Kyrkans predikstol och dess baldakin är från 1635, utförda i renässansstil av skulpterat trä. Korgen består av tre sidor i ramverkskonstruktion. Sidorna dekorerar av rundbågsfält med skulpterade manskfigurer och hörnen markerar av karyatider, maskaroner och änglar. I korgens övre och nedre del finns textfält och listverk. Nederkanten har dessutom nedhängande, snidade sköldar. Underredet tillkom sannolikt vid 1880-talets restaurering och består av en kolonn med profilerad bas och kapital. Predikstolskorgen har en polykrom bemålning i klara färger av grönt, blått, rött och svart. Underredet är målat i två gråa nyanser med detaljer i grönt och rött, likt korskrankat mot sakristian. Predikstolens trappa har ett räcke i ramverkskonstruktion med släta fyllningar. Baldakinen har fyra sidor mot kyrkorummet och är uppbyggd av ett listverk med nedhäng och upprättstående, snidade sköldar. Från undersidan hänger en duva. Baldakinen är målade likt predikstolskorgen.

Dopfont

Kyrkan har en åttasidig dopfont av trä, sannolikt från 1880-talets renovering. Dopfonten står på en åttkantig fot med kannelerade sidor, profilerad sockel och skaftning. Cuppan är åttkantig, uppåt vidgande med ett listverk i ovankant med äggstavsdekor. Dopfonten är ljus gråmålad och det övre listverket och fotens skaftning är målade i grönt, rött och guld.

Bänkinredning

Kyrkan har en öppen bänkinredning från 1880. Ryggarna är utförda med spegelfyllningar och gavelsidorna profilerade i nygotisk stil. Bänkarna är målade i ljus grå färgton.

Orgel

Kyrkans orgelverk är en rörpneumatisk orgel byggd 1937 av M J & H Lindegren, Göteborg. Fasaden, med numera stumma pipor ritades möjligen av arkitekt Helgo Zettervall för kyrkans gamla orgel tillverkad 1870 av orgelbyggare Sven Fogelberg i Lund. Fasaden kan ha suttit i läktarbröstningen ursprungligen. Den genombrutna fasaden har arkitektonisk uppbyggnad med tre synliga pipfält, ett förhöjt mittparti och flankerande sidopartier. Mittpartiet har i ovankant två trepassbågar under en

kölbåge och sidopartierna har vardera en trepassbåge under en spetsbåge. Fasaden har dekor av akantusbladverk samt druvklasar. De tre partierna kröns av dubbla torn. Snickerierna är målade i vitt, rött och guld. Orgelhuset av fur är från 1937.

Klockor

Kyrkan har två klockor som hänger i tornet. Stora klockan är från 1651 och lilla klockan är från 1759.

Övrigt

I koret finns en oljemålning på träpannå från 1754. Målningen föreställer korsfästelsen. Kristusfiguren är utanpå sittande och utförd av snidat trä. Kring målningen finns en ram av trä med skulpterad och förgylld bladdekor. I trappuppgången till vinden förvaras en Karl XI:s vapentavla från 1689 med tillhörande lejonskulpturer.

Fragment av äldre inredning finns bevarad från kyrkan. En del av en romansk dopfuntscuppa finns på Simrishamns museum. På Nordiska museet i Stockholm finns en dopfunt från 1700-talet i form av Johannesskulptur hållande i en träskål.

Kyrkogård

Utifrån en lantmäterikarta från 1796 framstår kyrkogården kring kyrkan som en oregelbundet formad fyrkant. Eftersom kyrkan ligger på en höjd sluttar marken kraftigt framför allt väster om kyrkan vilket har begränsat kyrkogårdsmarken. År 1948 utvidgades kyrkogården västerut efter utdikning av bydammen.

Vid kyrkogårdens sydöstra hörn finns en ingång från bygatan med en liten parkeringsyta. Söder om kyrkogården låg tidigare ett hus. Numera utgör tomplatsen, Liljebergsska tomten, en grönyta i anslutning till kyrkogården och ägs av församlingen. Ytterligare parkeringsplats finns intill kyrkogårdens norra sida. Kyrkogården omges i söder, öster samt nordost av en stenmur med kalkstensavtäckning och järnstaket. Nordvästra och västra mursträckningen är kalkstensavtäckt men saknar staket. Eftersom kyrkogården ligger högre än omgivande mark har de omgivande murarna bitvis karaktär av stödmur. I norr kompletteras stemmuren av en ligusterhäck. I kyrkogårdens sydöstra hörn finns en järngrind med årtal 1869. En likadan grind finns i nordöstra hörnet av kyrkogårdsmuren.

Gravplatserna på gamla kyrkogården är ordnade i kvarter med raka rader från norr till söder. Flertalet gravvårdar är vända mot öster enligt gammal tradition och gravplatserna framför allt söder och öster om kyrkan är stora. På kyrkogården finns en hel del gamla gravvårdar av kalksten som kan ha producerats i trakten.

Bevarade delar av kyrkans nordportal samt gravhäll huggen på 1700-talet av Appelgrens stenbuggarverkstad i Tommarp.

Från den högre gamla kyrkogårdsdelen leder trappor ned till nya kyrkogården i väster. Denna del av kyrkogården är terrasserad med låga stenmurar. Området har modern karaktär med grusade och buxbomsinramade gravplatser liggande i rader från norr till söder. Gravplatserna är små och gravvårdarna är låga. I kyrkogårdens sydvästra hörn har en minneslund från 2006 och asklund anlagts. Nya kyrkogårdsdelen begränsas av en bokhäck och en trädkrans av björk.

Byggnader på kyrkogården

I norra kyrkogårdsgränsen ligger ett litet förråd. Förrådet är murat av gråsten och tegel samt täcks av ett sadeltak av korrugerad plåt. I norra sidan finns en stor blåmålad port med två dörrblad. I östra mursidan syns utvändigt en avlång kalksten med avsmalnande form. Stenen kan vara en romansk, återanvänd gravsten. I gränsen mellan nya och gamla kyrkogården utmed södra muren ligger ett begravningskapell. Kapellet har spritputsade och vitmålade murar med en naturstenssockel och en tvåspråkig takgesims. I östra gaveln finns en stickbågig dörröppning med dubbla dörrblad av brunmålade brädor. Över dörren finns en korsformad blindering och i kapellets västra sida finns ett litet fönster med fönsterbåge av trä. Kapellet täcks av ett sadeltak med enkupigt tegel. Vid kapellets västra sida finns en senare tillbyggnad med samma utseende men mindre och med slätputsade fasader. Ett litet fönster med armerat glas finns mot söder.

Karaktärisering

Järrestads kyrkomiljö ligger i en mycket gammal kulturbygd, där Järrestad kan ha haft funktion som centralbygd före eller kring kristendomens införande i Skåne. Kyrkan kan ha byggts relativt tidigt, redan kring 1100-talets mitt, intill en stor damm. Placeringen nära vatten eller våtmark är mycket typisk för kyrkorna i sydöstra Skåne. Till skillnad från många av områdets samtida kyrkor byggdes Järrestads kyrka sannolikt utan västtorn vilket kan tyda på att Järrestad redan förlorat sin betydelse som centralort i området. Utifrån studier av byns gamla tomtstrukturer har man inte kunnat identifiera någon större gård som skulle ha kunnat fungera som huvudgård vid tiden för kyrkans byggande. Placeringen av kyrkan mitt i byn antyder också att kyrkan byggts som gemensam sockenkyrka snarare än genom privat initiativ. Under hela medeltiden tycks däremot Tommarps kloster ha haft stort inflytande över Järrestad. En del intressanta arkitektoniska detaljer kan kopplas till kyrkans äldsta arkitektur. Enligt uppgifter från 1800-talet var koret tunnvalvt och murat med ljudkrukor. Ljudkrukor murades in i valven för att få bättre resonans. Murarna har också varit höga, långhuset relativt stort och portalöppningarna på både norra och södra sidorna har haft en ovanlig arkitektonisk omfattning. Portalöppningarna påminner närmast om portalerna i Östra Ingelstad genom sin utbyggnad i fasaden och har kanske varit murade med trappsteg likt de i Simris kyrka. Båda dessa kyrkor har man velat koppla till Carl Stenmäster vars namn är inhugget på portalen till Östra Herrestads kyrka. Att Östra Herrestads kyrka också har ljudkrukor inmurade i absiden förstärker bilden av ett samband med dessa kyrkor. Korportalerna i korets södra sida och ljudkrukorna kan tyda på att kyrkan har haft en särskild liturgisk funktion kanske influerad eller initierad av klostret i Tomarp. En annan förklaring är att den kan kopplas till en regional byggnadshytta.

Under medeltiden genomgick kyrkan en rad tidstypiska förändringar. Ett västtorn byggdes, valv slogs i långhuset, nordportalerna sattes igen och ett vapenhus byggdes vid långhusets södra sida. Det oregelbundna murverket i tornets västra sida kan eventuellt tyda på att det tornet har föregåtts av en äldre tillbyggnad. Kyrkans byggnadshistoria före 1800 är relativt okänd men sannolikt var mycket av kyrkans ursprungliga arkitektur och karaktär relativt välbevarad när den undersöktes av Brunius vid 1800-talets mitt. Lyckligtvis undgick kyrkan tillbyggnad och utvidgning under 1800-talet vilket ännu gör det möjligt att uppleva kyrkans medeltida utsträckning både exteriört och invändigt. Renoveringen vid 1800-talets slut gick dock hårdhänt fram. Den allvarligaste förändringen skedde genom förstörandet av triumf- och tribunbågarna samt nedtagning av tunnvalvet i koret. Trots 1800-talets renovering finns betydelsefulla medeltida detaljer ännu bevarade. Portalöppningarna och långhusets ursprungliga murverk är viktiga delar av från kyrkans ro-

manska tid. Valven och taklaget är värdefulla delar från senmedeltiden liksom västtornet. Uppgifter om valvmålningar i kyrkans valv saknas men det är mycket möjligt att det finns bevarat under senare putslager.

I samband med ombyggnaden på 1800-talet tillkom det mesta av kyrkans utvändiga detaljer såsom fönsteröppningar, listverk, trappstegsgavlar och dörröppningar. 1800-talets tillägg utfördes i ”medeltidsstil” för att passa in i och också förstärka den ursprungliga kyrkans medeltida byggnadshistoria. Invändigt är orgelfasad, läktare, bänkinredningen, dopfunt och altarpuppställningen från samma tid och bildar en viktig och kulturhistoriskt värdefull helhet. Orgeln är särskilt intressant då de delar som hör till 1800-talsorgeln är ett av Fogelbergs finaste och största bevarade pipverk. Ytterligare bevarade delar finns på tornvinden. Absidens/sakristians avskärmning från koret genom korskrank är ett tidstypiskt inslag i 1800-talets kyrkorum. Kyrkorummets färgsättning är en typisk förändring genomförd under 1900-talet då även orgelläktaren förlängdes. Senare tillägg i form av inbyggnader i tornets bottenvåning har en lågmäld karaktär och har inte påverkat kyrkorummet. Bland kyrkans inventarier utgör epitafiet utfört av stenhuggaren Kullberg ett viktigt och mycket välarbetat exempel på hans produktion och traktens stenhuggerikonst. Ytterligare ett exempel på stenhantverket i trakten är gravstenen i vapenhuset som kan kopplas till stenhuggarsläkten Appelgren. På kyrkogården finns också många fina äldre gravstenar som sannolikt är tillverkade i området. Kyrkogården är allmänt mycket välbevarad, framför allt dess södra och östra del med grusade buxbomskantade gravplatser, tätt liggande med många höga och välarbetade äldre gravvårdar. Till kyrkogårdens höga värden hör också stemmuren med dess järnstaket och grindar och förrådet på norra sidan. Kyrkogårdens senare utvidgning har en naturlig åtskillnad från den gamla delen. Den nya delen har tidstypisk karaktär och planläggning och vackert läge intill ravinen i väster. Bårhuset är ett viktigt inslag i denna kyrkogårdsdel.

Att tänka på

- Kyrkan har en välbevarad medeltida stomme. Utvändigt är de bevarade romanska detaljerna värdefulla.
- Långhusets taklag är mycket välbevarat och har ett högt kulturhistoriskt värde. Taklaget bör dateras och undersökas närmare. Dendrokronologisk datering av kyrkans taklag skulle kunna bidra till värdefull information om kyrkans historia.
- De på 1800-talet tillkomna detaljerna i exteriören såsom trappstegsgavlar, listverk, fönster och dörröppningar är viktiga för kyrkans 1800-talskaraktär.
- Kyrkans inredning utgör en värdefull helhet och även små förändringar i inredningen kan därför påverka helhetsintrycket.

- Kyrkogårdens traditionella karaktär med många välbevarade äldre gravplatser har stor betydelse för upplevelsen av kyrkomiljön.

Skydd

Kyrkor och kyrkogårdar tillkomna före 1940 skyddas som kyrkligt kulturminne, enligt Kulturmiljölagen 4 kap. Kyrkan och kyrkotomten ligger inom registrerad fornlämning Järrestad 34:1. Fornlämningen avser Järrestads gamla bytomt enligt lantmäterikarta från 1794 och skyddas enligt 2 kap. kulturmiljölagen.

Källor

Järrestad, Huvudgård i centralbygd, Red. Bengt Söderberg, RAÄ Skrifter no 51, 2003.

Skåne, Landskapets kyrkor, red. Markus Dahlberg, Riksantikvarieämbetet, 2015.

Sockenkyrkorna – kulturarv och bebyggelsehistoria, Riksantikvarieämbetet, 2008.

Underhållsplan för Järrestads kyrka, Ponnert Arkitekter 2004.

Gravskick och gruvtraditioner i sydöstra Skåne, Curt Wallin, Ystad 1951.

Orgelinventering för Lunds stift, Anders Olsson, 2016. Lunds stift.

Skånes konsthistoria för medeltiden, C. G. Brunius, Lund 1850.

Appelgrenarna – en märkelig stenbyggarskola på Österlen, Curt Wallin, Ur Skånes Hembygdsförbunds årsbok, Lund 1945.

Internet

Riksantikvarieämbetets söktjänst Fornsök: Webplats:
<http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html>

Övriga uppgifter

Inventeringsdatum: 2018-01-18

Fältinventering: Kerstin Börjesson

Rapportsammanställning och foto: Kerstin Börjesson

Granskning: Åsa Eriksson Green, Regionmuseet Kristianstad.

Färdigställd: 2018-08-01

